

**VERDENS FORVALTERE
– MED ET GUDGIVET MANDAT
LARS BOJE SØNDERBY JENSEN (RED.)
CREDO, 2022
207 SIDER**

Anmeldt af Kasper A. Bergholt

I hele min levetid har man snakket om bæredygtighed – de senere år mere og mere – og end ikke en krig kan helt feje emnet af bordet. Derfor er det en yderst velkommen bog, Kristeligt Forbund for Studerende (KFS) har udgivet under redaktion af Lars Boje Sønderby Jensen, der er KFS-sekretær for videregående uddannelser i Østdanmark.

Bogens overordnede tema er bæredygtighed og forvalterskab. I denne sammenhæng handler det ikke kun om klima og miljø, men også om kemi, virksomhedsdrift, iværksætteri, vegetarisme, livsstil og tid. De mange forskellige emner, der ønskes behandlet, bliver i sidste ende også en af bogens akilleshæle. Det vender vi tilbage til efter en gennemgang af bogens bidrag.

Bogen indledes med et kort redaktionelt forord, hvorefter Jens Ole Christensen, sognepræst og mangeårig klummeskribent i Kristeligt Dagblad, udfolder næstebegrebet og den kristne tanke om

næstekærlighed. Ifølge Christensen findes der intet »næstefrit område«, hvilket betyder, at ethvert menneske er min næste. I et forsøg på at undgå derved at udvide næstebegrebet i det uendelige differentierer Christensen samtidig, sådan at »et menneske er min næste i den grad, det påvirkes af mine valg« (s. 13). I kraft af sin placering forrest i bogen og sit yderst relevante indhold kommer Christensens bidrag til at udgøre et konstruktivt fundament for bogens øvrige bidrag, der alle i forskellig grad implicit trækker på hans næste-begreb.

Adjunkt, cand.theol., ph.d. Peter Søes redegør herefter under overskriften »Bæredygtighed, forvaltning og håb« for begrebet bæredygtighed, som det blev defineret i den skelsættende Brundtland-rapport fra 1987, og som det anvendes i FN's aktuelle verdensmål. Det er et fremragende bidrag, hvor Søes med et letforståeligt og velovervejede sprog viser, at bæredygtighed hænger sammen med for-

valterskab, næstekærlighed og det kristne håb om nyskabelse, og at menneskets forvalteransvar indebærer en skærpet forpligtelse til at handle bæredygtigt. Undervejs inddrager Søes de danske teologer Ole Jensen og K. E. Løgstrup. Kristne med et stærkt eskatologisk håb indvender ofte, at eftersom jorden alligevel skal gå under, kan det ikke betale sig at forsøge at redde den, men Søes afmonterer fuldstændig den slags misforståelser og den bagvedliggende præmis om Guds ringeagt for den skabte verden. Søes taler tydeligt om, at evangeliet har konsekvenser, og at det er en synd ikke at tage bæredygtigheds- og forvalteropgaven alvorligt. Der er desværre alt for langt mellem kristne teologer, der tør tale så tydeligt om noget så alvorligt.

Nils Andersen, landssekretær på Menighedsfakultetet, bidrager med en redegørelse for »Francis Schaeffers filosofiske og teologiske perspektiv på vores økologiske udfordringer«. Schaeffer (1912-1984) argumenterede apologetisk for, at et kristent verdens-, natur- og menneskesyn bedre end et rent naturvidenskabeligt ditto sætter os i stand til at håndtere de økologiske udfordringer, vi står overfor. I det kristne verdenssyn indtager mennesket en dobbelt rolle, idet det både ligner Gud og dyrene, nemlig som forvaltere og samtidig som skabninger. Den dobbelte rolle rummer ifølge Andersen/Schaeffer den afgørende nøgle til at værdsætte skaberværket og interagere med det på en bæredygtig måde. Andersen har skrevet en fin og letlæst redegørelse, men det havde styrket artiklen med en mere nuanceret og kritisk stillingtagen til Schaeffers

pointer. For eksempel mener Schaeffer ifølge Andersen ikke, at man med et darwinistisk verdenssyn kan se det skønne i naturen (s. 57). Mon ikke mange darwinister vil stille sig kritiske over for den påstand? Når man læser biolog og naturformidler Morten D. D. Hansens *Insekternes bog* (København: Politiken, 2022), får man i hvert fald indtryk af, at han forstår verden som et ganske skønt sted, selvom han er darwinist.

Pensioneret seniorforsker, ph.d. Margrethe Winther-Nielsens bidrag er langt fra så letlæst som det forrige. Det er et informations- og fodnotetungt bidrag om klimaforandringer og CO₂-aftryk, men indeholder mange vigtige pointer. For eksempel fremhæver hun, at bæredygtighed ikke kun handler om klima, men også om kemi – rengøringsmidler, sprøjtemidler, medicin og skønhedsprodukter. De gode pointer står dog i overhængende fare for at drukne i tekniske termer og referencer.

Herefter følger cand.scient.pol. og cand.mag. Mads Bøndergaard Kobbensmeds politiske og økonomiske perspektiv på bæredygtighed. Han konstaterer, at situationen er langt værre, end både modeller og politikere vil have os til at tro: Selv hvis vi på nationalt plan reducerer vores udledninger med 70 %, udleder vi stadig for meget CO₂ (s. 95). Det er skræmmende læsning, især fordi nyere undersøgelser ifølge Kobbensmed antyder, at viljen til gennemgribende forandring *ikke* er til stede i den brede befolkning. Kobbensmed introducerer den engelske økonom Kate Raworths model for en verden i balance – en verden, hvor ingen udleder for meget, men hvor der

heller ikke er nogen, der lever i fattigdom – og understreger til sidst, at den kristne har ubetinget pligt til at gøre det rigtige, uanset om det nytter, og det rigtige er i dette tilfælde at forvalte verden bæredygtigt (s. 109). Det er et både befriende og forpligtende perspektiv, og i det hele taget er det en relevant samtale, Kobbersmed forsøger at initiere. For kan vi overhovedet løse den globale klimakrise, hvis ikke nogen (læs: vi) er villige til at gå ned i levestandard?

Manuel Vigilius, kommunikationschef i COWI, argumenterer dernæst for, at profitdrevne virksomheder løfter et vigtigt samfundsansvar, også når de fungerer på rent »sekulære« præmisser. Vigilius trækker her på den lutherske kernesag om kald og stand og udfolder det i en nutidig verden, der alt andet lige ser væsentligt anderledes ud end på reformationstiden. Vigilius vil omkring mange ting i sit bidrag, og derfor bliver han nogle gange lidt for kortfattet og unuanceret, for eksempel når han i en bisætning kritiserer FN's verdensmål for at være for venstreorienterede (s. 128). Sådan et udsagn kræver bedre begrundelse. Vigilius påpeger videre, hvad han uden tvivl kan have ret i, at klimadebatten for nogle er blevet en næsten religiøs kamp. I den anledning omtaler han dog hånligt den svenske klimaaktivist Greta Thunberg som »den kompromisløse, klarøjede Pippi-klon og børneprofet«, der kun dyrkes af »unge støtter, som endnu ikke har bedrevet noget i livet, som vi kan se konsekvenserne af« (s. 132). En sådan retorik er usmagelig (og ubæredygtig, når det kommer til at skabe samtale på tværs af generationer) og hø-

rer ingen steder hjemme i en bog, der skal tages seriøst. Det er mig ubegribeligt, at redaktøren har tilladt en så paternalistisk kommentar. Man kan mene, hvad man vil om Thunberg, men hvorfor ikke anerkende, at hun og mange andre trods deres unge alder har været med til at sætte internationalt fokus på klimaspørgsmålet (hvilket i øvrigt afkræfter Vigilius' pointe om Thunbergs støtter), og så udnytte det som et springbræt til at tale om et kristent syn på bæredygtighed og ansvarlighed? Hvorfor ikke udnytte den religiøse retorik, klimabevægelsen ofte anvender, som en mulighed for at forkynde det kristne evangelium om skaberværkets værdi og Guds forsyn? Det ville være langt mere konstruktivt (jf. i øvrigt Winther-Nielsens mere klædelige tilgang til Thunberg, s. 72-73).

Efter en række omfangsrige artikler følger et ganske kort men yderst interessant bidrag fra MSc (cand.merc.) Amar Raljevic, der opfordrer lokale kirker til at indgå i mindre økonomiske initiativer med henblik på at blive mere økonomisk bæredygtige. Sammenlignet med de øvrige artikler er dette bidrag lige kort nok, men til gengæld er indholdet fremragende, fordi det er så konkret og så sjældent hørt. Der burde ikke være langt fra Raljevic's konkrete eksempler til en applicering i kirkens daglige liv, drift og forkyndelse.

Bogens redaktør, cand.mag. og KFS-sekretær Lars Boje Sønderby Jensen, forholder sig herefter etisk, filosofisk og teologisk til spørgsmålet om, hvorvidt det er forsvarligt at spise kød. Jensen er filosof, og det fornægter sig ikke. Hans argumentation er bygget op omkring en logisk dis-

sektion af grundargumentet for etisk vegetarisme (at man skal være vegetar), og det ender med at blive alt for indviklet og komplekst. Med udgangspunkt i filosoferne Timothy Hsiao og Michael Cronin argumenterer Jensen for, at kun rationelle væsener (læs: kun mennesker) har moralsk værdi, og at mennesker derfor er mere fuldkomne end dyrene, står over dyrene og har ret til at bruge dyrene. Det er en meget bekymrende retorik. Faktisk har jeg svært ved at se, at denne forståelse af dyrene overhovedet kan forenes med et kristent natursyn (jf. fx Richard Bauckham, *Bible and Ecology* (London: Darton, Longman & Todd, 2010)). Flere steder i de bibelske tekster beskrives menneskets skæbnefællesskab med dyrene og dyrenes iboende værdi for både Gud og mennesker (men uafhængigt af deres anvendelsesmuligheder, fx 1 Mos 2-3; 9,10; Sl 145,9), ligesom menneskets ophøjelse af sig selv til noget andet end en skabning forkastes som slet og ret hybris (Job 38-41). Jensen fremfører flere argumenter for, at vegetarianisme ikke er et skabelsesideal, for eksempel at vi har nogle fysiske egenskaber, der ikke giver mening, hvis vi ikke må spise kød. Desuden ligger det ifølge Jensen implicit i flere bibeltekster, at mennesket spiste kød før syndefaldet. Jensens grundlæggende pointe er altså, at man ikke *skal* undgå kød af teologiske eller etiske grunde. Det spørgsmål, som dog desværre ikke behandles udførligt, er, om man *bør* undgå kød af teologiske, etiske eller bare bæredygtighedsmæssige grunde (for et ja til det spørgsmål se fx kapitel 7 i Ulrik Nissens *Kærlighedens ansvar* (København: Eksistensen, 2022)).

Bogens næstsidste bidrag kommer fra en af Jensens kollegaer, cand.mag. og KFS-sekretær Lisa Rom Boye, der skriver om bæredygtighed i relation til tid og forbrug og om glæden ved det simple. For Boye er målet ikke et simpelt liv i absolut forstand, men en bevægelse mod et *simplere* liv. Hun fremhæver i den forbindelse, at et simpere liv er forbundet med discipelskab og taknemmelighed. Selv små skridt kan være med til at ændre vores indstilling til livet og vores forbrug og derved skabe større forandringer. Boyes bidrag er et yderst relevant bidrag til en samtale, som vi burde have på alle niveauer: både som individer, fællesskaber og kirke.

Til sidst har dr.scient. og professor Peter Øhrstrøm en tidsfilosofisk introduktion til konceptet tid og en bæredygtig tilgang til tid på både kollektivt og individuelt plan. I krydsfeltet mellem forskellige opfattelser af tiden (subjektivt/objektivt og punktuelt/durativ) kan bæredygtighed og forvalteransvar ifølge Øhrstrøm se ud på forskellige måder. Det er et meget teoretisk og tungt bidrag, som den tilsigtede læser ikke nødvendigvis forstår ved første eller anden gennemlæsning, og alene i kraft af sin svarhedsgrad kommer indlægget til at virke mindre relevant.

En af bogens store mangler er en passende afslutning. Øhrstrøms tidsfilosofiske refleksioner udgør ikke en tilfredsstillende afrunding, og læseren efterlades med en fornemmelse af, at noget må være gået tabt i trykken. Som epiløg kunne man for eksempel have haft et redaktionelt efterord, en pastoralteologisk refleksion, en nyskrevet salme om bæredygtighed og

forvalterskab, en bekendelse af den vestlige kirkes synd, skyld og ansvar i relation til klimakrisen og en bøn om tilgivelse, eller bare en litteraturliste til brug for den, der gerne vil arbejde videre med emnet. Desuden savner bogen en redaktionel gennemlæsning. Der er en del stave- og kommafejl, ligesom litteraturhenvisningerne i de forskellige kapitler ikke er ensrettede.

Selvom de fleste bidrag er relativt lange, sidder man som læser alligevel tilbage med følelsen af aldrig rigtigt at være kommet i dybden med de mange emner, bogen behandler. Måske havde det været bedre med et smallere fokus, der kunne udfoldes mere. For eksempel savner jeg dialog med internationalt toneangivende økoteologer, for eksempel Richard Bauckham og Douglas Moo fra den evangelikale tradition, eller Ivone Gebara, Cynthia Moe-Lobeda og Sallie McFague fra henholdsvis katolsk, luthersk og anglikansk tradition. Ydermere havde det været ønskeligt, om de store teologiske tekster om klima, bæredygtighed og forvalterskab – pave Frans' *Laudato Si'* (2015) og de svenske biskoppers hyrdebrev om klimaet (2014/2020) – var blevet inddraget.

Bogen rummer heller ikke en egentlig kritisk stillingtagen til, om forvalterskabet er den bedste model for menneskets relation til skaberværket (tættest på kommer Andersens redegørelse for Schaeffers antropologi). Der kan gives værre modeller, det er klart, men forvalterskabstanken har også sine ulemper. For eksempel etablerer den et ensidigt, hierarkisk forhold mellem Gud, mennesket og skaberværket, hvor mennesket meget let glemmer sin

egen skabthed og det horisontale forhold mellem mennesket og det øvrige skaberværk, og hvor man let får den tanke, at skaberværket vil gå i stykker, hvis ikke vi blander os. Måske trænger vi i stedet til at minde os selv om, at også vi er skrøbelige skabninger, og at vi derfor lever under de samme vilkår som det øvrige skaberværk. Måske er det mest bæredygtige simpelthen nogle gange at lade være med at blande sig i naturens gang.

Bogen må altså suppleres med anden litteratur og andre perspektiver, men det skal ikke fjerne fokus fra, at her er tale om en både relevant, nødvendig og tiltrængt bog, ikke mindst fordi den tør tale konkret om etik, samfundsøkonomi og ansvarligt forbrug. På mange måder står vi midt i et paradigmeskifte, hvor der i den offentlige debat (forhåbentlig) ikke længere er tvivl om, at alle fremtidsplaner og initiativer er nødt til at være bæredygtige. I den brede kirke har man i flere år været på sporet af, at kirken også må tænke bæredygtigt, klimavenligt og grønt, og forhåbentlig kan denne bog være med til at sætte den traditionelt set mere konservative del af kirken på samme spor. For hvis ikke kirken – der bekender troen på Gud som skaber og elsker af denne verden, Kristus som frelser og forsoner for hele skaberværket og Helligånden som Guds levende nærvær i denne verden – skal engagere sig i denne verdens klima, hvem skal så?